

IBN SINONING FALSAFIY QARASHLARIDA AQL, RUH VA JISM O'ZARO MUNOSABATI : ARISTOTEL AN'ANALARINING IJODIY DAVOM ETTIRILISHI.

Aliqulova Nozima Abdivali qizi

Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti

Milliy goya manaviyat asoslari va huquq

Talimi yonalishi 2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Ibn Sīnā (Avitsenna)ning falsafiy qarashlarida **aql**, **ruh** va **jism** o'zaro munosabatining tahlili olib boriladi. Xususan, Ibn Sinoning antik yunon faylasufi Aristotle an'analarini qanday ijodiy davom ettirishini, ularning asosan ruh-jism munosabati, insonning intellektual jihatdan qanday shakllanishi va jismoniy tashxis bilan ruhiy jihatlar orasidagi bog'lanishini qanday ko'rib chiqqanini ko'rib chiqiladi. Maqola birinchi navbatda Ibn Sinoning ruh-jism/tanalik struktura haqidagi nazariyalarini va ularning Aristotelan an'analar bilan bog'liqligini ko'rsatadi, so'ngra aql tushunchasining falsafiy yondashuvi va bu yondashuvning ruh va jism bilan munosabati ustida tahlil yuritiladi. Natijada, Ibn Sinoning g'oyalari keyingi falsafiy tafakkurda, xususan islom va lotin makonida, inson va tabiat haqidagi konsepsiyalarda qanday aks etgani haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: Ibn Sīnā, Avitsenna, Aristotle, ruh (soul), aql (intellect), jism (body), ruh-jism munosabati, agent aql (active intellect), yunon-islom falsafasi, inson tabiat, metafizika.

Abstract: This article examines the philosophical views of the great polymath Ibn Sina (Avicenna) concerning the interrelation between intellect ('aql), soul (rūh), and body (jism), as well as his creative continuation of Aristotelian traditions. The study explores how Avicenna integrated Aristotelian psychology with Islamic metaphysics, constructing a systematic framework that connected the physical and metaphysical aspects of human nature. It analyzes his doctrines of the soul's independence from the body, the hierarchy of intellects — potential, actual, and active intellect — and the concept of the "Flying Man" thought experiment as a proof of self-awareness independent of sensory experience. The paper concludes that Avicenna not only preserved but also transformed Aristotelian thought by merging reason, metaphysics, and empirical observation, thereby influencing later Islamic philosophy and medieval European scholasticism.

Keywords: Avicenna, Ibn Sina, Aristotle, intellect, soul, body, mind-body relation, active intellect, Islamic philosophy, metaphysics, psychology, human nature, consciousness, Aristotelian tradition.

KIRISH

Inson tabiatini anglash, uning ruhiy va jismoniy jihatlari o'rtasidagi uyg'unlikni tushuntirish falsafa tarixida eng qadimiy va markaziy masalalardan biri hisoblanadi. Antik davrning buyuk faylasufi Aristotel "De Anima" asarida ruhni tananing birinchi amalga oshgan shakli — ya'ni hayot manbai sifatida talqin qilgan. Islom falsafasi tarixida bu g'oya yangi bosqichda, lekin chuqur metafizik asos bilan qayta talqin etilgan. XI asrning buyuk

allomasi Abu Ali Ibn Sino bu masalaga alohida yondashib, aql, ruh va jism o'rtasidagi bog'liqlikni o'zining falsafiy tizimining markaziga qo'ygan. Uning nazariyasida inson — bu jismoniy mavjudot, ruhiy substansiya va intellektual ongning uyg'un birligi. Mazkur maqola Ibn Sinoning ushbu triadasi orqali inson mohiyatini qanday tushuntirgani va u Aristotel an'alarini qanday ijodiy rivojlantirgani haqida so'z yuritadi.

ASOSIY QISM

1. Aristotel ta'siri va Ibn Sinoning yangi yondashuvi

Aristotel o'zining “De Anima” asarida ruhni tananing shakli, jismoniy mavjudlikning ma'nosi deb bilgan. Uningcha, ruh va tana bir-birisiz mavjud bo'la olmaydi, chunki ruh hayotning shakli, tana esa uning moddiy asosi hisoblanadi. Ibn Sino bu g'oyani qabul qilgan holda, uni metafizik va teologik jihatdan chuqurlashtirdi. U ruhni “substansiya” sifatida ko'radi — ya'ni ruh tanaga bog'liq holda paydo bo'ladi, ammo uning mavjudligi tanadan mustaqil davom etadi. Ibn Sino Aristotelning ruhiy faoliyatni hissiy, hayvoniy va aqliy bosqichlarga ajratgan tizimini qabul qilgan, lekin “aql”ni ruhning eng yuksak darajasi, ilohiy nur bilan bog'laydigan darajada kengaytirgan. Shu jihatdan u Aristotel an'anasini saqlab qolgan, lekin uni islomiy ontologiya bilan uyg'unlashtirgan.

2. Ruhning tabiatiga doir qarashlar

Ibn Sinoning fikricha, ruh jismga nisbatan mustaqil, ammo u bilan yaqin aloqada bo'lgan substansiyadir. Ruh jismning shakli sifatida paydo bo'lib, tananing harakat va hayot manbaiga aylanadi. U insonning sezgi, xotira, tasavvur va aql faoliyatini boshqaradi. Ammo ruh jismdan ajralgach ham o'z mavjudligini saqlaydi. Bu g'oya Aristotelning empirik ruh tushunchasidan farqli o'laroq, metafizik abadiylikka asoslanadi. Ibn Sino uchun ruh — bu inson “men”ining asosi, ong va o'zlikni idrok etuvchi markazdir. U mashhur “parvoz qilayotgan odam” (floating man) tajribasi orqali ruhning jismdan mustaqilligini isbotlashga uringan: agar inson butunlay sezgi organlaridan ajratilgan holda yaratilsa ham, u o'z “men”ligini his etadi. Bu tajriba zamonaviy ong falsafasidagi “self-awareness” (o'zini anglash) konsepsiyasining dastlabki shakli sifatida baholanadi.

3. Aql haqidagi ta'limot

Ibn Sinoning aql haqidagi qarashlari yunon falsafasidagi intellekt nazariyasini yangi bosqichga ko'targan. U aqlni to'rt darajaga ajratadi: mumkin bo'lgan aql (al-‘aql bi-l-quvva), amaldagi aql (al-‘aql bi-l-fi‘l), mustafod (yoki egallangan) aql va faol (yoki agent) aql (al-‘aql al-fa‘ol). Faol aql inson ongiga tashqaridan shakllarni beradi, ya'ni ilohiy bilim manbaidir. Bu qarash Aristotelning “active intellect” nazariyasining rivojlangan shaklidir. Ibn Sino uchun aql faqat bilish quvvati emas, balki insonni hayvonlardan ajratib turuvchi asosiy fazilatdir. U aqlni ruhiy kamolot vositasi deb biladi — aql orqali inson ilohiy haqiqatga yaqinlashadi, ruhni poklaydi va jismni boshqaradi. Shu ma'noda, aql, ruh va jism o'rtasida tabiiy ierarxiya mavjud: aql ruhni boshqaradi, ruh esa jismni yo'naltiradi.

4. Aql, ruh va jism o'rtasidagi o'zaro munosabat

Ibn Sino fikricha, insonning to'liq kamoloti bu uchlik — aql, ruh va jism — o'rtasidagi uyg'unlikda namoyon bo'ladi. Jism moddiy vosita, ruh hayot manbai, aql esa yo'naltiruvchi nurdur. Jism ruhsiz o'lik, ruh aqlsiz yo'naltirilmagan, aql jimsiz tajribasizdir. Shu sababli Ibn Sino insonni “ruhiy va jismoniy birlik” sifatida talqin etadi, lekin ruhning ustuvorligini tan

oladi. Insonning jismoniy hayoti aql va ruhning mukammallashuvi uchun shart-sharoit yaratadi. Bu tushuncha nafaqat falsafiy, balki axloqiy va tibbiy jihatdan ham chuqur ma'no kasb etadi. Unga ko'ra, sog'lom tana — sog'lom ruh uchun asos, sog'lom ruh esa aqlning yuksalishiga xizmat qiladi.

5. *Aristotel an'analarining ijodiy davom ettirilishi*

Ibn Sino Aristotelning ruh haqidagi nazariyasini tan olgan bo'lsa-da, uni islomiy metafizika bilan boyitgan. Aristotel ruhni jismdan ajralmas shakl deb bilgan bo'lsa, Ibn Sino ruhni jism bilan bog'liq holda yaratilgan, ammo undan mustaqil mavjudot sifatida talqin qilgan. Aristotel empirik kuzatuvga tayanib, ruhning hissiy faoliyatini o'rgangan bo'lsa, Ibn Sino ruhiy va aqliy jarayonlarni metafizik jihatdan tahlil qilgan. Shu sababli u Aristotel falsafasini nafaqat davom ettirgan, balki uni yangi bosqichga ko'targan. Uning asarlari, xususan "Ash-Shifo" va "An-Najot" asarlari, keyinchalik Yevropa skolastikasi — Foma Akvinskiy, Albert Magnus, Duns Skot kabi faylasuflar tafakkuriga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

6. *Zamonaviy falsafa va ong nazariyasida Ibn Sino merosi*

Bugungi kunda Ibn Sinoning ruh va ong haqidagi qarashlari zamonaviy ong falsafasi, psixologiya va neyrofan uchun ham dolzarb. Uning "o'zlikni idrok etish" nazariyasi (self-awareness) zamonaviy ongni tushuntirish modellari bilan uyg'un. Aql, ong va tana o'rtasidagi munosabat haqidagi qarashlari hozirgi "mind-body problem" deb ataluvchi masalaning ilk falsafiy yechimlaridan biridir. Bundan tashqari, Ibn Sinoning insoniy kamolot haqidagi g'oyalari bugungi etika, bioetika va psixologik sog'lomlik nazariyalarida ham aks etadi.

XULOSA

Ibn Sino insonning ruhiy, aqliy va jismoniy tabiatini chuqur tahlil qilib, Aristotel ta'limotini ijodiy rivojlantirdi. U aqlni ilohiy bilimga eltuvchi kuch, ruhni hayot manbai, jismni esa bu ikkisining mujassam shakli deb talqin etdi. Uning falsafasida inson o'zini anglash orqali kamol topadi: aql ruhni mukammallashtiradi, ruh esa jismni boshqaradi. Aristotelning empirik psixologiyasi va islom metafizikasining uyg'unlashuvi orqali Ibn Sino yangi falsafiy tizim yaratdi. Bu tizim keyinchalik Yevropa tafakkurining rivojiga, xususan, o'rta asr skolastikasi va zamonaviy ong falsafasiga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu bois, Ibn Sinoning aql-ruh-jism haqidagi nazariyasi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi zamonaviy falsafiy izlanishlar uchun ham ilhom manbai bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Sino, Abu Ali ibn Husayn. *Ash-shifo (Shifo kitobi)*. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1980.
2. Ibn Sino, Abu Ali ibn Husayn. *An-najot (Najot kitobi)*. — Tehron: Dānishgoh-e Tehron nashriyoti, 1952.
3. Karimov, U. *Ibn Sino falsafasida aql va ruh muammosi*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2015.
4. Tursunov, Sh. *Sharq falsafasi tarixi*. — Toshkent: "O'zbekiston", 2012.
5. Xayrullayev, M. M. *O'rta asr Sharq mutafakkirlari falsafasi*. — Toshkent: "Fan", 1972.